

РУНЕН НАДПИС ВЪРХУ ЗЛАТЕН ПРЪСТЕН ОТ ШУМЕНСКО - ОПИСАНИЕ НА ПРАБЪЛГАРСКИЯ КАЛЕНДАР?

Мариана МИНКОВА, Иван Танев ИВАНОВ. Рунен надпис върху златен пръстен от Шуменско - описание на прабългарския календар? // Василка Герасимова-Томова. In memoriam. (доц. д-р Методи Манов – ред.). Изд. НАИМ при БАН. София, с. 445-452. 2013 г. 672 стр.

Mariana Minkova, Ivan Tanev Ivanov. Runic Inscription on a Golden Ring from Shumen Region: a Model of Proto-Bulgarian Calendar?

SUMMARY. In 1996 a golden ring with well preserved runic signs on it has been published by Ivan Venedikov. The author and R. Rashev both suggested the ring is an important protobulgarian artefact of pagan epoch or of the onset of Christianity. There have been no attempts to decipher the signs and inscription. In this paper the authors concentrate on the runes of the periphery of the ring. They could be separated into 4 groups with 3 runes in each one. All these 12 runes are placed on a circle and additional 2 runes are placed beneath the circle. Authors suggest the ring was chiefly utilized as calendar, the 12 runes on the circle corresponding to the months and the two side runes indicating the beginning and the meantime of the year.

През 1996 г. Иван Венедиков публикува ранносредновековен златен пръстен от Шуменско (обр. 1) с множество рунни знаци по него (Венедиков, 1995-1997: 93-97; Венедиков, 2002: 23-24). Авторът характеризира пръстена като "български паметник от езичеството или началото на християнската епоха", който заедно с надписа "принадлежат на човек с много високо положение - на владетел или болярин с много висок сан". Видът на руните той характеризира като "приличат на допълнително издълбаните руни в късите надписи от съкровището от Наги Сент Миклош" и ги датира от VIII или IX век сл. Хр.. Според автора, руните са общо 38, от които 20 в елипсовидната рамка, разположена в горната част на пръстена и 18 разположени в един хоризонтален ред в основата на пръстена (обр. 2). Самият той решава да публикува пръстена, след като стига до извода, че не е сигурен в подреждането на руните, техния смисъл, нито даже в техния брой.

По-късно Р. Рашев (Рашев, 2008: 165-166) включва този пръстен в групата от трите известни досега лъти златни пръстени със затворена халка, принадлежали на прабългарската аристокрация или владетеля. Според този автор от всички страни на пръстена са врязани знаци, наподобяващи по разположението си надпис, близък до рунообразните надписи от съкровището в Наги сент Миклош и групата на паметниците с рунообразно писмо от манастирите Мурфатлар и Равна. Пръстенът най-вероятно датира от преходното време между езическия и ранния християнски период, т.е. втората половина на IX –ти век. Липсват съобщения за разчитане на знаците и надписа върху пръстена.

Следва анализ и предложение за смисъла на хоризонталния ред от надписа.

Ако разположим пръстена отвесно (нагоре с плоската си част), то руните можем условно да разделим на две групи: руни, намиращи се в горната хоризонтална плоскост, обкръжени от елипсовидна рамка (хоризонтални руни) и руни, разположени по страничната вертикална част (вертикални руни). Ив. Венедиков не разглежда двете групи руни като разделени и ги номерира слято, което затруднява анализа. В настоящата статия двете групи ще бъдат разглеждани като разделени и независими

една от друга. Засега трудно можем да намерим смисъл в подреждането на хоризонталните рунни знаци (знаци с номера № 1 - 18 според Ив. Венедиков). Анализът на вертикалните руни (знаци с номера № 19 - 40 според Ив. Венедиков) обаче е улеснен от това, че те са разположени в един добре оформен ред, опасващ като пояс кръговата основа на пръстена. Само две руни излизат извън този ред, които вероятно стоят за да покажат две важни точки от него. Така образуваният хоризонтален ред от руни има вид на кръг, чиято начална и крайна руна са съседни. На обр. 3 е дадено предложение за това как могат да се разгърнат руните в този хоризонтален ред и да се подредят линейно една до друга така, че да стане възможно намирането на някакъв смисъл в тяхното подреждане.

В полученото линейно подреждане е запазена същата номерация и форма на практически всички руни, както са описани от Ив. Венедиков. Причината за това е, че руните са много добре съхранени, добре очертани и с краища, ясно посочени чрез ямки. Могат да се направят само следните две допълнения. Поради досаден пропуск един от знаците е останал неномериран и в предложеното подреждане му е прикачен № 35' (обр. 3). В един малък участък хоризонталният ред е доста изтрит, което е затруднило Ив. Венедиков да види ясната форма на два от знаците, разположени в този участък. В предложеното подреждане (обр. 3) формата на тези два знака е възстановена по силата на симетрията, която ясно се забелязва в целия надпис. След тези две не много съществени корекции получаваме една поредица от 18 руни, 16 от които образуват хоризонтален ред и 2 стоящи непосредствено под реда (обр. 4). Вижда се, че 16-те руни на реда са симетрично групирани в четири тройки, като всеки две съседни тройки руни са разделени от един и същи знак, представляващ кръг с точка в средата. В много случаи този знак се приема за символ на Слънцето. Общо има 4 такива, условно казано, слънчеви символа. Двете руни, изобразяващи кръст "+" и обърнато "Э", стоящи извън реда са поставени точно под два от тези слънчеви символа. Всичко това се съгласува с представата, че страничните руни показват две важни точки от хоризонталния ред, вероятно началото и средата на надписа.

Прави впечатление, че първите три групи от символи, ако броим групите от условното "начало" на надписа, започват винаги с една и съща руна - Y, която е много често срещан знак сред прабългарските руни по стените на Плиска, Преслав, Мадара и др. Едва четвъртата, последна група от знаци започва с руната T, която сама по себе си може да се разглежда като модификация на Y. Като имаме пред вид че знакът Y съдържа три отсечки, симетрично свързани към един общ център, че руните са групирани по тройки и че три от общо четирите групи знаци започват със знака Y може да заключим, че притежателят на пръстена и неговият културен и етнически кръг са имали едно високо почитание на числото три като свещено и магическо число. Този извод се съгласува с представата, че троичният знак Y е играел сакрална роля в религията на прабългарите (Бешевлиев, 1973: 55; Тотев, 1991: 5-1; Дончева, 2007: 27-29). Троичното начало и троичното мислене (троебожие) е широко разпространена представа при древните езически народи и особено в Северното Прикавказие, където прабългарите са пребивавали дълго време. Символически това се изразява чрез знаците триквестър, трикръстник, трилистник и троен квадрат (дама), някои от които са възприети и в християнската символика. По стените на Плиска и Преслав са открити голям брой тройно начертани рунни знаци (Дончева-Петкова, 1980), което подкрепя горния извод.

На този момент от анализа вече могат да се предлагат хипотези за смисъла и съдържанието на хоризонталния ред от пръстена. Разбира се, хипотезите могат да бъдат различни, в зависимост от гледната точка на всеки изследовател. Ние предлагаме следната хипотеза. Имайки пред вид структурата на надписа, неговата симетрия и броя

на рунните знаци, може да се предположи, че той представлява годишен календар, нещо подобно на бронзовата розета от Плиска (Vaklinov, 1978: 245-254), която от своя страна може да се разглежда като своеобразен седмичен календар (Бешевлиев, 1981: 23; Иванов, 2006: 225-234; Иванов, 2007: 104-110). И действително, ние виждаме общо 12 символа (руни), групирани в 4 тройки (обр. 4). Това отговаря на 12 месеца от календарната година, разделени в 4 сезона от по три месеца. Всеки две съседни групи от по три месеца, т.е всеки два съседни сезона, са разделени със слънчев символ. Това подчертава известната роля на Слънцето като религиозен обект на почитание при прабългарите и евентуално показва характера на самия календар като слънчев. Самият кръгов характер на надписа също издава цикличност и повтаряемост, характерна за годишните календари на древните народи - египтяни, китайци и др., които са изобразявали своите календари във вид на кръг от 12 символа, съответстващи на 12-те месеца в годината.

Двете странични руни под хоризонталния ред - кръстът "+" и обърнатото "Э", посочват две важни астрономически точки от годината, а това могат да бъдат само началото и средата на годината. Най-вероятно, кръстът "+" сочи началото, а обърнатото "Э" средата на годината. Имайки пред вид епохата (VIII или IX век сл. Хр.) и прабългарската принадлежност на пръстена и рунните знаци може да се очаква, че календарът, който се описва от пръстена, може да бъде известният календар на прабългарите, за който се знае, че съдържа 12 месеца.

Съществуват множество изследвания и данни показващи, че началото на прабългарската календарна година е съвпадала с деня на зимното слънцестоене (Единак - Еднажден - Игнажден, 21-22 декември по григорианския календар) (Венедиков, 1983; Иванов, 2006: 51-58). Съществува и друго мнение, значително по-слабо обосновано, че това начало е разположено в деня на пролетното равноденствие (22-23 март по григорианския календар), когато за нашите ширини започва селскостопанската година. Имайки пред вид първата възможност заключаваме, че кръстът "+" и обърнатото "Э" описват деня на зимното и лятното слънцестоене, съответно. Това са два дена, в първия от които продължителността на деня е най-малка, а във втория най-голяма. И действително, ако приемем 21 декември за начало на прабългарската година (знакът "+"), то знакът "обрнато Э" ще сочи 22 юни, дата съвпадаща с широко известният още от българското средновековие и изпълнен с езически смисъл празник Еньовден (Андреев, 1999: 177). По същото време, в нощта на 21 срещу 22 юни, е отбелязван един от най-важните празници при източните славяни, празникът на Иван Купала, основан на вярата в целебната сила на билките и водата. Обратно, ако началото на годината е на 22 март, то обърнатото Э ще сочи 22 септември, денят на есенното равноденствие, около която дата обаче няма значими народни празници с езическа основа.

Приемайки, че кръстът "+" сочи началото на годината, месеците след него могат да се номерират от 1 до 12, както е показано на обр. 5. Ясно е, че названието на всеки месец е оскъдно представено само с един рунен знак. При целия недостиг на информация засега е трудно да се намери смисълът на тези знаци.

В подкрепа на предложената структура на календара може да се приведе и прабългарската розета от с. Якимово (История на България, 1981: 67) (обр. 6). За нея също може да се предположи, че е ползвана като модел на годишен календар. Подобни инструменти са употребявани в Китай, Египет и на територията на черняховската култура (Украйна), но те съдържат само един кръг, разделен на 12 сегмента-месеци. Всеки месец е указан с йероглиф или характерни знаци. Розетата от Якимово обаче се състои от три концентрични кръга, оформящи два концентрични пръстена. Външният пръстен е разделен на 12 сегмента, колкото са календарните месеци. Според нас, вътрешният пръстен е разделен на четири равни сегмента по такъв начин, че всеки

сегмент вмести по три месеца от външния кръг, подобно на пръстена от Шуменско. Тези сегменти може би отговарят на четирите равни сезона, всеки по 91 дни. Най-вътрешният кръг е изолиран, празен и вероятно символизира добавъчния "изолиран, единичен" 365-ти ден - единак. В розетата от Якимово са вписани няколко соларни символа, срещащи се при много строежи в Плиска, Преслав, Мадара и др. Всеки един от нейните кръгове с точка в средата е типичен соларен символ, радиалните лъчи в средния кръг очертават правоъгълен кръст, който също е соларен символ. Този кръст е вписан в кръг, което също е соларен символ. Лъчите, изхождащи от центъра са разположени по радиусите на кръговете и имат нарастваща дебелина с отдалечаване от центъра. Това подчертава способността на кръговото тяло да излъчва светлина и топлина. Като цяло, розетата от Якимово символизира Слънцето и подчертава слънчевия характер на календара. Във вътрешния пръстен са вписани още четири радиални отсечки, които заедно с описаните по-горе отсечки за годишните сезони описват фигура, известна в българската етнография като елбетица. Това е характерен етнографски орнамент при българите, за който доста отдавна (Танев, 1941) е предположено, че може да има календарна функция.

Изглежда при прабългарите фигурата, съставена от кръгове или концентрично вмъкнати кръгове е имала сакрално значение. Освен в пръстена от Шумен (обр. 1) и бронзовата розета от Якимово (обр. 6) тя се среща и като апликация върху предната част на коня в скалния релеф Мадарски конник (Аладжов, 1999; Иванов, 2009), а също и при масовия гроб в раннобългарския некропол № 3 до Девня (Димитров, Маринов, 1974). Този гроб има форма на дълбок кръгов ров, в който са засипани трупове или остатъци от трупове най-вече на деца и жени, умъртвени вероятно от маджарите по времето на цар Симеон (893 - 927). Този вид фигури (медното гумно на прабългарите ?) може да е свързан със соларния характер на прабългарската религия.

Освен като календар, пръстенът от Шуменско би могъл да се използва и като часовник. Във Второто българско царство, а може би и в Първото, денонощието е имало 24 часа, но броенето на часовете е било по-различно от днешното, следвайки късноантичната традиция за мерене на времето със слънчев часовник. Първият час е започвал от изгрева на Слънцето и е съвпадал с днешния шести час (Андреев, 1999: 175). Вторият час съвпадал с дн. 7 и т.н. Денят (1-12 ч. или 6 - 18 ч. по днешно време) е разделян на четири равни части от по 3 часа, както са разделени 12-те хоризонтални руни на пръстена. Нощта е траяла от днешния 18^{-ти} час до дн. 6^{-ти} час сутринта. Времето от дн. 21ч. до дн. 24 ч. се наричало "късна доба", а от полунощ до сутринта (0 - 6 часа по дн. време) - "зло време". По този начин всеки час от денонощието може удобно да се отбележи и със съответен знак от хоризонталния ред на пръстена.

Литература:

- Аладжов, Ж. Паметници на прабългарското езичество. Изд. Св. Климент Охридски. С. 1999
- Бешевлиев, В. Прабългарски епиграфски паметници, София, 1981, стр. 23
- Бешевлиев, В. Първобългарски амулети. – ИНМВ, IX (XXIV), 1973, с. 55 с сл.
- Венедиков, И. Медното гумно на прабългарите. Наука и изкуство. София, 1983, с. 96
- Венедиков Ив. Един изключителен паметник. Нумизматика и Сфагистика, IV, 1995 – 1997, 93 – 98
- Венедиков Ив. Златен пръстен с рунни знаци. Авитохол, 2002, кн. 22-23, с. 23 -

Димитров Д., Г. Маринов – Раннобългарски масов гроб при град Девня. – ИИМВ, X (XXV), 1974, 109 – 143

Дончева, Ст. Медалиони от Средновековна България. Фабер, 2007. 27-29

Иванов И. Изследване върху прабългарските названия на планетите-богове съгласно розетата от Плиска. Епохи, историческо списание - Велико Търново. Година XIV, 2006, бр. 1-2, с. 225-234

Иванов, И. Изследване върху прабългарските названия на планетите-богове съгласно розетата от Плиска и раннохристиянски надпис от Северна Добруджа. Списание Анали, 2007, бр. 1-3, с. 104-110

Иванов, И. Опит за идейна възстановка на някои детайли от релефа Мадарски конник. // Пътуванията в Средновековна България. Материали от Първата национална конференция "Пътуване към България. Пътуванията в Средновековна България и съвременният туризъм". Шумен, 8-11. 05. 2008 г. Изд. Абагар. Велико Търново, 2009, с. 214-229

Иванов, И. Т. За началото на годината в прабългарския календар. (Ivanov, I. T. Az év kezdete a protobolgár naptárban. Naemus 2006 / 2) - сп. Хемус, 2006, кн. № 2, с. 51-58

История на България. Том II. Първа българска държава. Издателство на БАН. София, 1981, с. 67

Йордан Андреев, История на Второто българско царство. Курс лекции. Велико Търново, 1999. Абагар, с. 177

Йордан Андреев, История на Второто българско царство. Курс лекции. Велико Търново, 1999. Абагар, с. 175

Людмила Дончева-Петкова. Знаци върху археологически паметници от средновековна България VII-X век", София, изд. БАН, 1980

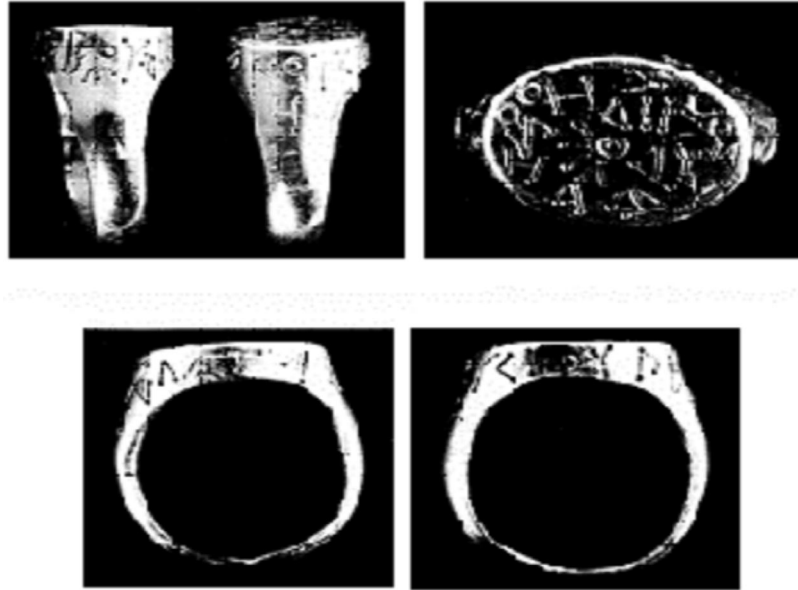
Рашев, Р. Българската езическа култура, VII – IX в. София, 2008, ИК "Класика и Стил", с. 165 - 166

Тачо Танев, Българското вземо и изтокът, С.1941, глава VII

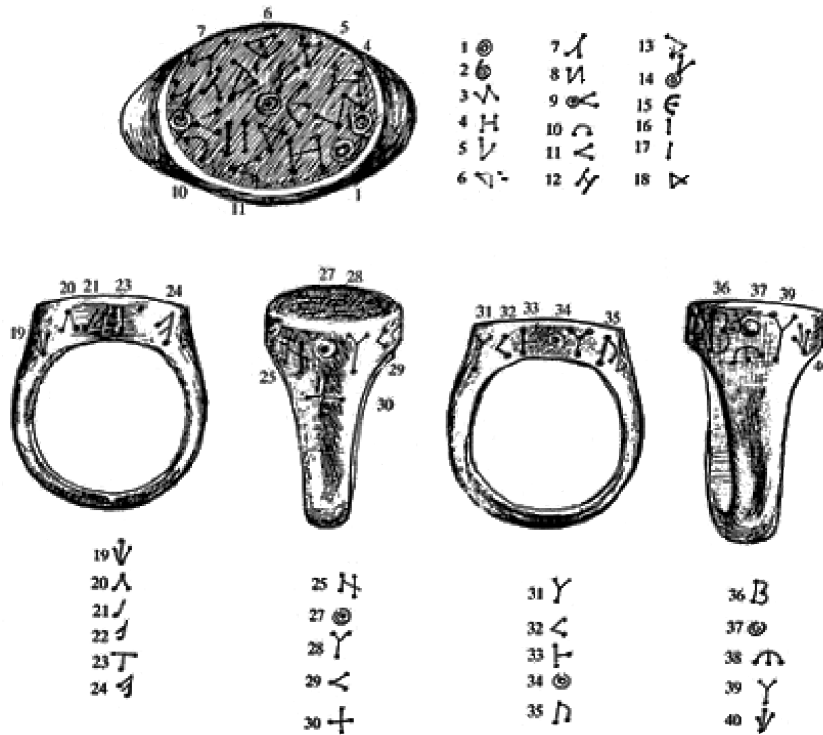
Тотев, Т. За една група бронзови амулети с фланкиран с вертикални части ипсилон (YI) от Североизточна България. // Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1991, с. 5-1

Vaklinov, S. Ein Denkmal Runischen Schrifttums Pliskas, In: STUDIA IN HONOREM VESELIN BESEVLIEV, Sofia, 1978, pp. 245-254

РЕЗЮМЕ. През 1996 г. Иван Венедиков публикува златен пръстен от Шуменско с добре запазен рунни знаци. Авторът, а по-късно и Р. Рашев характеризират пръстена като важен прабългарски паметник от езичесвото или началото на християнската епоха. Липсват опити за разчитане на знаците и надписа върху пръстена. В настоящата статия вниманието на авторите е съсредоточено върху руните, разположени по страничната част на пръстена. Те могат да се разделят на четири групи, всяка една съдържаща по три руни. Тези 12 на брой руни са разположени върху окръжност, под която има още две странични руни. Авторите предполагат, че пръстенът е изпълнявал основно функцията на календар, като 12 руни върху окръжността изобразяват месеците в годината, а двете странични руни посочват началото и средата на годината.

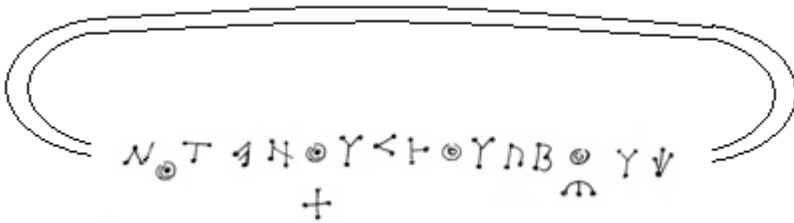
Обр. 1. Лят златен пръстен със знаци, Шуменско, IX – X в.

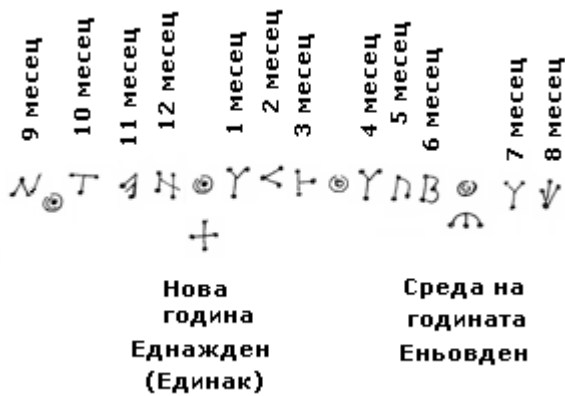
Обр. 2. Номерация и описание на знаците според Ив. Венедиков.

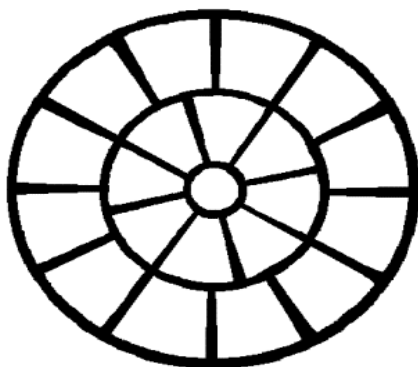
Обр. 3. Подреждане на хоризонталния ред от рунни знаци.

Обр. 4. Разгърнат вид на хоризонталния ред от надписа.

Обр. 5. Номерация на месеците в една календарна година съгласно хоризонталния ред на пръстена.

Обр. 6. Бронзова розета от с. Якимово, Североизточна България, IX – X –ти век. Национален археологически музей – София.